

SPOREN VAN DE ATLANTIKWALL

N.W.T. (Nick) Warmerdam

De Atlantikwall is voor velen een bekend begrip. Niet alleen door de rol die de Atlantikwall speelde bij de geallieerde landing op de Normandische stranden op 6 juni 1944, maar ook door de diverse resten die vandaag de dag nog steeds langs de gehele Nederlandse en Europese kust aanwezig zijn. In de AWD is dit niet anders. De gehele AWD werd door de Duitse bezetter in de Tweede Wereldoorlog ingericht als verdedigingslinie en vormde daarmee een zeer klein onderdeel van deze immense Atlantikwall. Het is daarom geen toeval dat er talrijke relictten uit deze periode in de AWD aanwezig zijn.

NIEUWE INZICHTEN

In het kader van mijn afstudeerscriptie voor de studie Archeologie aan Saxion Hogeschool te Deventer heb ik in het najaar van 2012 en het voorjaar van 2013 in kaart gebracht welke resten uit de Tweede Wereldoorlog zich nog in het Zuid-Hollandse deel van de AWD bevinden en welke resten ooit aanwezig zijn geweest. De eerste stap was een bureau-onderzoek, waarbij aan de hand van historische bronnen, zoals luchtfoto's, inzicht is verworven in het gebied en de mogelijke ligging van sporen uit de oorlog. De tweede stap was een veldinspectie, waarbij de verwachte resten in het veld zijn geïnventariseerd en gedocumenteerd (Afbeelding 1). Aan de hand van deze gegevens is later gekeken welke invloed de aanleg van de Atlantikwall heeft gehad op de vorming van het huidige landschap. Het is de eerste keer in Nederland dat op deze schaal vanuit een archeologisch blik onderzoek is gedaan naar de inrichting van de Atlantikwall. Het onderzoek heeft dan ook vele nieuwe inzichten opgeleverd.

DE ATLANTIKWALL ZANDVOORT-KATWIJK

De Atlantikwall is een circa 5000 kilometer lange verdedigingslinie die uit een serie losstaande en zelfstandig opererende steunpunten bestond. Deze steunpunten varieerden in grootte van een klein Widerstandsnest (paar loopgraven met eventueel enkele lichte bouwwerken) tot een complete Festung zoals Den Helder. Gezamenlijk vormden deze steunpunten de verdediging van de westgrens van het Duitse Rijk. Het officiële bevel tot aanleg van de linie, toen nog Neue Westwall geheten, werd op 14 december 1941 afgegeven door de Duitse legermacht. Uiteindelijk zou de verdedigingslinie van de Spaanse grens tot aan de Noordkaap in Noorwegen lopen en gefaseerd worden uitgebouwd. Deze aaneenschakeling van verdedigingspunten moest een aanval vanuit het westen afwenden en een door de Duitsers gevreesde tweefronten oorlog voorkomen. Ondanks de Atlantikwall is die aanval toch gekomen, op 6 juni 1944 in Normandië.

Het onderzoeksgebied valt niet alleen binnen de Atlantikwall, maar meer specifiek ook binnen de begrenzing van de zogenaamde Freie Küste Zandvoort-Katwijk. Een Freie Küste (open kust) is een deel van de Atlantikwall dat tussen de zwaarder verdedigde locaties, zoals Stützpunktgruppe, in ligt en waar de verdediging slechts bestond uit losse verdedigingspunten. Vaak lagen deze Freie Küste op locaties die minder prioriteit hadden in de verdediging van de Atlantikwall en was de opbouw minimalistisch en simplistisch van aard. Bij de verschillende bouwprogramma's werden veel Freie Küste achtergesteld: het materiaal en materieel waren elders meer noodzakelijk en dringender nodig, zoals bij havens.

INRICHTING VAN DE VERDEDIGING

Binnen het onderzoeksgebied zijn in totaal negen complexen (stellingen) gedocumenteerd, in alle gevallen Widerstandsnester, de kleinste vorm van een verdedigingswerk van de Atlantikwall. Ondanks dat over individuele complexen gesproken kan worden, kunnen we de gehele AWD zien als een groot militair landschap, waarvan de complexen deel uitmaken. Voor alle complexen geldt dat de uitbouw zeer minimaal van aard is. Loopgraven en ingegraven schuttersposities vormden de kern van de verdediging. Wanneer duurzame werken als bunkers worden aangetroffen, gaat het om bunkers van lichte aard (zogenaamde Feldmassiger Ausbau) die zijn bedoeld voor het

Afbeelding 1. De auteur bij het inspecteren van het duin, met rechtsboven een deel loopgraaf (R. Kok).

Afbeelding 2. Een half gesloopt manschappenverblijf (Feldmässiger Ausbau), vrijwel geheel opgesloopt door het duin (Nick Warmerdam).

huisvesten van manschappen of het opslaan van munitie of proviand (Afbeelding 2). Naast structuren als loopgraven en bunkers, zijn ook Duitse versperringen, oefenterreinen, voertuigbaaien, schuttersputten en wegen in kaart gebracht. In totaal zijn locaties van 102 afzonderlijke structuren geïnventariseerd, waarvan er vandaag de dag slechts 36 volledig of deels zichtbaar zijn in het landschap. Waarschijnlijk dienden meer structuren aangelegd te worden, maar was dit door de wending van de oorlog niet meer mogelijk.

De taak en functie van de verdedigingswerken in het onderzoeksgebied was een aanval vanuit zee of land op te vangen, de vijand hier zo lang mogelijk zien te vertragen, te verzwakken en te kanaliseren, totdat reservetroepen waren gearriveerd. Om dit te kunnen bereiken werden drie reeksen stellingen aangelegd die uit losse, geheel rondom verdedigbare, complexen bestonden. Binnen het onderzoeksgebied liggen twee reeksen van stellingen die achter de kust voor de verdediging moesten zorgen. De eerste reeks lag aan de kust, buiten het onderzoeksgebied. Waarschijnlijk waren de stellingen niet bedoeld en aangelegd om gedurende lange tijd stand te houden tegen een eventuele vijand. Hiervoor hebben de stellingen te weinig mankracht en voorraden gehad.

GEbruik VAN HET LANDSCHAP

Met een oppervlakte van meer dan 860 hectare was het in het Zuid-Hollandse deel van de AWD door gebrek aan tijd, materiaal en materieel vrijwel onmogelijk het gehele duin vol te plaatsen met steunpunten.

SPOREN VAN DE ATLANTIKWALL

vervolg pagina van 6

Om de verdediging zo efficiënt mogelijk in te richten, met zo min mogelijk manschappen en materiaal, werd optimaal gebruik gemaakt van het natuurlijke landschap in combinatie met de waterwinkkanalen, waarbinnen slechts minimale aanpassingen gedaan hoefden te worden. Dit gold zeker voor een Freie Küste. Binnen het onderzoeksgebied is dan ook een duidelijk patroon zichtbaar in de manier waarop de stellingen in het landschap zijn aangelegd en hoe de afzonderlijke structuren gebruik maken van bepaalde elementen binnen dit specifieke landschap. Bij de aanleg van de verschillende stellingen is onder andere gebruik gemaakt van het natuurlijke reliëf, (natuurlijke) barrières in het landschap en aanwezige infrastructuur. Tussen de steunpunten verzorgden passieve verdedigingselementen als prikkeldraadversperringen en mijnenvelden voor een meer gesloten verdediging.

WATERWINKANALEN

De diverse winkanalen waaronder het Oosterkanaal, Van Limburg Stirumkanaal en het Kromme Schusterkanaal fungeerden als (tank)hindernissen die door vijandelijke troepen lastig overgestoken konden worden. In het veld is daarnaast ook vastgesteld dat de hoger gelegen delen van het duinlandschap in veel gevallen werden benut voor de aanleg van stellingen. Door de plaatsing van actieve verdedigingselementen, zoals mortier- en mitrailleurpoststellingen, op de hogere delen

van het landschap en door de aanleg van loopgraven langs duintoppen en op relatief vlakke duintoppen, werden de opstellingen deels aan het zicht onttrokken, waren de posities beschermd, had men tientallen meters zicht over het duin en werd een vrij schootsveld gecreëerd (Afbeelding 3). In de lagere delen van het duin werden voornamelijk de manschappenverblijven, opslagen en overige niet actieve verdedigingselementen van een stelling aangelegd. Door deze structuren hier te plaatsen, lagen ze beschermd in het landschap en waren ze beter beschermd bij een aanval.

ONNATUURLIJK RELIËF

De vaak immense bouwcampagnes hadden tijdens de oorlog een sterke invloed op het landschap, onder andere door afgravingen, aanplant van nieuwe vegetatie en intensief gebruik van het gebied. Ook na de oorlog zijn de invloeden van de aanleg van de vele structuren nog zichtbaar. Hierbij gaat het niet alleen om sporen van de aangelegde resten zelf, maar ook om het landschap rondom deze resten. Er is onder andere sprake van een onnatuurlijk gecreëerd reliëf (door aanwezigheid van bunkers), verschillen in bodemvegetatie (Afbeelding 4), ontstaan van nieuwe habitats en slecht stabiliserende stuifvlakten. De resten trekken helaas ook de aandacht van metaaldetectorzoekers die schade kunnen veroorzaken door betreding en graafactiviteiten.

TOEKOMSTPERSPECTIEF

Bovenstaand beknopte verslag van het onderzoek geeft goed weer hoe divers de resten van de Atlantikwall in het gebied zijn en welke rol het landschap heeft gespeeld bij de inrichting van deze immense linie. Ook al is de Atlantikwall meer dan 70 jaar geleden aangelegd, vele resten zijn nog als relict in het landschap aanwezig en hebben nog steeds direct of indirect invloed op het uiterlijk van het duinlandschap. Daarbij gaat het niet alleen om harde resten, zoals betonnen bunkers, maar ook om meer 'zachte' resten, zoals sporen van loopgraven en stellingen. Met subsidie van de provincie Zuid-Holland is door RAAP archeologisch adviesbureau in de winter van 2013-2014 een vervolg op dit onderzoek uitgevoerd in het duingebied tussen Katwijk en Scheveningen. De vraag hoe met deze resten omgegaan dient te worden, blijft nog altijd lastig, onder andere door de kwetsbaarheid van de structuren. Mede om deze reden is ook het onderzoeksrapport niet openbaar. Op dit moment wordt door de auteur in eigen beheer gewerkt aan een publieksboek, om ook de uitgebreide resultaten te presenteren aan alle geïnteresseerden.

Voor meer informatie over de Atlantikwall, zie: www.atlantikwallplatform.eu

Nick Warmerdam is junior-projectmedewerker bij RAAP archeologisch adviesbureau. Hij deed zijn afstudeeronderzoek voor Waternet.

Afbeelding 4. Een loopgraaf met afwijkende vegetatie in de loop van de loopgraaf en duindoors op de locatie van een ontgraving (midden boven) (Nick Warmerdam).

Afbeelding 3. Een van de vele verbindingloopgraven in de AWD, met boven de situatie in het veld en onder de loopgraaf weergegeven met lijnen (Nick Warmerdam).